

Kara śmierci w państwach Azji Centralnej*

Kontekst prawnomiędzynarodowy

Życie ludzkie jako wartość najwyższa jest szczególnie chronione w wymiarze prawnomiędzynarodowym. Przyjmuje się, że prawo do życia ma charakter przyrodzony i niezbywalny. Po roku 1945 podjęto intensywne starania w zakresie ustanowienia ochrony życia ludzkiego. U podstaw dążeń społeczności międzynarodowej¹ (szeroko rozumianej) do wprowadzenia regulacji w tym zakresie leżały przede wszystkim doświadczenia związane z II. wojną światową oraz wiele innych czynników mających związek z kształtowaniem się nowego porządku politycznego na świecie. Momentem przełomowym, dla urzeczywistnienia idei ochrony praw człowieka, stało się przyjęcie Karty Narodów Zjednoczonych² (KNZ) i powołanie Organizacji Narodów Zjednoczonych³, a także uchwalenie Powszechnej Deklaracji

* Po rozpadzie ZSRR termin „Azja Środkowa” stopniowo tracił na znaczeniu. Niedługo po proklamowaniu niepodległości decyzją głów państw Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu podjętą w styczniu 1993 r. w Taszkencie zatwierdzona została nazwa „Azja Centralna”.

¹ Termin ten jest dość powszechnie używany w piśmiennictwie i oznacza uczestników tzw. obrotu prawnomiędzynarodowego, przede wszystkim podmioty prawa międzynarodowego, zwłaszcza będące państwami. Określenie to używane bywa także w odniesieniu do państw zrzeszonych w ramach ONZ.

² Karta Narodów Zjednoczonych (w dalszej części KNZ) została podpisana 26 VI 1945 w San Francisco. Stanowiło to punkt kulminacyjny Konferencji Narodów Zjednoczonych dając początek Organizacji Narodów Zjednoczonych. KNZ weszła w życie 24 X 1945. Polska podpisała KNZ 16 X 1945. W 31 XII 1945 przyjęto Ustawę o ratyfikacji podpisanych w San Francisco 26 VI 1945: Karty Narodów Zjednoczonych oraz Porozumienia ustanawiającego Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz. U. 1946, nr 2, poz. 6). KNZ została przez Polskę ratyfikowana, a jej tekst w języku polskim (stanowiący tłumaczenie i nie będący tekstem autentycznym – zob. art. 111 KNZ; fakt ten nabiera istotnego znaczenia w procesie interpretacji postanowień Karty i stosowania jej) został promulgowany w Dzienniku Ustaw (Dz. U. 1947 nr 23, poz. 90). Zob. tekst KNZ w językach autentycznych <http://www.un.org/en/documents/charter/index.shtml>, 13. 02. 2013; 14:08.

³ Organizacja Narodów Zjednoczonych (w dalszej części ONZ) została utworzona 24 X 1945. na mocy postanowień Karty Narodów Zjednoczonych. Ma ona charakter organizacji uniwersalnej. Po rozpadzie ZSRR państwa Azji Centralnej, inaczej niż np. Ukraina czy Białoruś, musiały czynić starania o członkostwo w ONZ – uzyskały je 2.3.1992 r. (Kazachstan, Kirgistan, Tadżykistan, Turkmenistan, Uzbekistan).

Praw Człowieka (PDPC)⁴. Dążenie do poszanowania praw człowieka zostało dość wyraźnie zarysowane w tekście preambuły KNZ, wskazano jednocześnie na okoliczności leżące u podstaw utworzenia ONZ. Wypada zauważyć, że współpraca międzynarodowa w zakresie popierania i poszanowania praw człowieka i podstawowych swobód jest, zgodnie z treścią art. 1 ust. 3 KNZ, celem ONZ.

Zarówno KZN jak i PDPC stanowią podwaliny tzw. uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka, w skład którego wchodzi również Międzynarodowe Pakty Praw Człowieka (Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych⁵ – MPPOiP; Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych⁶) wraz z protokołami dodatkowymi, a także konwencje dotyczące najważniejszych dziedzin praw człowieka⁷. Warto zauważyć, że

⁴ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (w dalszej części PDPCz) uchwalona na trzeciej sesji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych 10 XII 1948. w Paryżu. W chwili obecnej przyjmuje się, iż treść PDPCz, mimo, iż pierwotnie stanowiła *soft law*, stanowi prawo zwyczajowe, będąc zatem źródłem prawa międzynarodowego i wiążąc podmioty prawa międzynarodowego. Zob. w tej kwestii J. Symonides: *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (po 60 latach od jej przyjęcia)*, PiP nr 12/2008, s. 3-16. Zob. tekst PDPCz w: S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtatowicz, Ł. Żukowski (wybór i oprac.): *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Teksty źródłowe*, Wrocław 2002, s. 11 – 17; Tekst w języku polskim dostępny jest poprzez witrynę ONZ <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=ppl>

Obecnie przyjmuje się, że treść Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, mimo że pierwotnie stanowiła *soft law*, stanowi prawo zwyczajowe – jest źródłem prawa międzynarodowego i wiąże podmioty prawa międzynarodowego; zob. J. Symonides, *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (po 60 latach od jej przyjęcia)*, PiP 2008, nr 8, s. 3–16; *Prawa człowieka i systemy ich ochrony. Teksty źródłowe*, wybór i oprac. S. Jarosz-Żukowska, A. Wojtatowicz, Ł. Żukowski, Wrocław 2002, s. 11–17.

⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 16.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167); Protokół fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 16.12.1966 r. (Dz.U. z 1994 r. Nr 23, poz. 80); Drugi Protokół fakultatywny z 15.12.1989 r. którego Polska nie ratyfikowała.

⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 19.12.1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁷ Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet wraz z protokołem dodatkowym (Dz.U. 1982, nr 10, poz. 71), Międzynarodowa konwencja w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (Dz.U. 1982, nr 10, poz. 71), Konwencja o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (Dz.U. 1952, nr 9, poz. 9 i nr 31, poz. 213), Międzynarodowa konwencja o ochronie praw pracowników migrujących i ich rodzin (Rezolucja ONZ nr 45/158 z 18.12.1990), Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych (Dz.U. 2012 r. poz. 1169), Konwencja o prawach dziecka wraz z protokołami dodatkowymi (Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526; Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii Dz.U. 2007, nr 76, poz. 494; Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka w sprawie angażowania dzieci w konflikty zbrojne, Dz.U. 2007, nr 91, poz. 608),

we wszystkich państwach Azji Centralnej funkcjonuje uniwersalny system ochrony praw człowieka, wszystkie bowiem związane są postanowieniami większości konwencji wraz z protokołami dodatkowymi, składającymi się na system ONZ-owski. a zwłaszcza, biorąc pod uwagę problematykę kary śmierci, obowiązują w Kazachstanie, Kirgistanie, Tadżykistanie, Turkmenistanie i Uzbekistanie, postanowienia zawarte w MPPOiP oraz Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (KPT). Osoby podlegające jurysdykcji tych państw mają możliwość wnoszenia skarg indywidualnych do Komitetu Praw Człowieka w związku z naruszeniami postanowień MPPOiP. Wszystkie państwa Azji Centralnej są członkami Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (dalej OBWE), a zatem zobowiązania w zakresie tzw. ludzkiego wymiaru OBWE ujęte w części VII Aktu końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE)⁸ także dotyczą tych państw.

Problematyka kary śmierci związana jest nierozdzielnie z kwestią poszanowania życia ludzkiego, które stanowi przedmiot ochrony we wszystkich systemach praw człowieka. W obowiązującym na obszarach państw Azji Centralnej systemie ONZ-owskim prawo do życia gwarantowane jest w art. 6 MPPOiP, w którym sformułowano zakaz arbitralnego pozbawienia życia człowieka, podkreślono przyrodzony charakter prawa do życia i nałożono na państwa-strony obowiązek uregulowania prawnej ochrony życia w ustawach⁹. Treść MPPOiP dopuszcza jednak możliwość orzekania kary śmierci przez organy wymiaru sprawiedliwości, wprowadzając jednak w tym zakresie pewne ograniczenia. Kara śmierci może być orzekana jedynie za najcięższe zbrodnie¹⁰ i na podstawie ustawy obowiązującej w chwili popełnienia czynu, a jej wykonanie możliwe jest po uprawomocnieniu się wyroku

Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania (Dz.U. 1989 nr 63, poz. 378) wraz z protokołem dodatkowym (Dz.U. 2007, nr 30, poz. 192) oraz Międzynarodowa konwencja w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonymi zaginięciami (Rezolucja ONZ nr 61/106 z 13. 12. 2006), Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu i karaniu zbrodni apartheidu (Dz.U. 1976, nr 32, poz. 186), Konwencja o prawach politycznych kobiet (Dz.U. 1955, nr 16, poz. 86), Konwencja dotycząca statusu uchodźców (Dz.U. 1991, nr 119, poz. 515), Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego (Dz.U. 2003, nr 78, poz. 708).

⁸ *Organization for Security and Co-operation in Europe.*

<http://www.osce.org/mc/39501?download=true>

⁹ Zob. wyczerpujące uwagi zawarte w komentarzu do art. 6 MPPOiP – M. Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary*, Kehl-Strassburg-Arlington 2005, s. 120 – 156.

¹⁰ Zob. decyzja Komitetu Praw Człowieka (dalej: KPC) z 18.10.2005 r. w sprawie *Chisanga p. Zambii*, 1132/2002, CCPR/C/85/D/1132/2002.

wydanego przez właściwy sąd (art. 6 ust. 2 MPPOiP). W treści art. 6 ust. 5 MPPOiP sformułowano zakaz wykonywania kary śmierci na kobietach ciężarnych oraz na osobach, które nie ukończyły 18. roku życia¹¹. Zakaz taki formułuje także Konwencja o prawach dziecka (obowiązuje we wszystkich państwach Azji Centralnej). W art. 37 lit. a tej Konwencji stwierdzono, że orzekanie kary śmierci, a także kary dożywotniego pozbawienia wolności za przestępstwa popełnione przez osoby poniżej 18. roku życia jest niedopuszczalne.

Należy podkreślić, że państwa-strony, w związku z realizacją zobowiązań wynikających z treści art. 6 ust.1 MPPOiP, muszą stworzyć w ramach swojego wewnętrznego systemu prawnego rozwiązanie w celu zapewnienia skutecznej ochrony życia człowieka, w tym możliwość skutecznych mechanizmów ścigania i osądzania sprawców zabójstw¹².

Do MPPOiP zostały sporządzone Protokoły fakultatywne. Pierwszy Protokół fakultatywny umożliwia osobom pozostającym pod jurysdykcją państw-stron składanie skarg indywidualnych o naruszenie przepisów MPPOiP przez te państwa. Postanowienia zawarte w treści tego aktu prawnego znajdują zastosowanie w odniesieniu do wszystkich państw Azji Centralnej. Drugi Protokół fakultatywny dotyczy całkowitego zniesienia kary śmierci, a jego postanowienia wiążą Kirgistan, Uzbekistan i Turkmenistan.

Wypada zauważyć, że Komitet Praw Człowieka (KPC)¹³, powołany do rozpatrywania skarg o naruszenie postanowień Paktu, dokonując wykładni przepisów MPPOiP w zakresie możliwości orzekania kary śmierci, stwierdzał wielokrotnie, że kara ta nie powinna być orzekana za przestępstwa polityczne ani gospodarcze¹⁴. W art. 6 ust. 4 MPPOiP stwierdzono także, że osoby skazane na karę śmierci mają możliwość ubiegania się o ułaskawienie lub zmianę kary, podkreślono również, że amnestia, ułaskawienie lub zamiana kary śmierci mogą

¹¹ Zob. decyzja KPC z 20.10.1998 r. w sprawie *Johnson p. Jamajce*, 592/1994, CCPR/C/64/D/592/1994.

¹² Zob. decyzja KPC z 2.4.2009 r. w sprawie *Amirov p. Federacji Rosyjskiej*, 1447/2006, CCPR/C/95/D/1447/2006; decyzja KPC z 26.7.2010 r. w sprawie *Hernandez p. Filipinom*, 1559/2007, CCPR/C/99/D/1559/2007.

¹³ Komitet Praw Człowieka został powołany i funkcjonuje w oparciu o przepisy MPPOiP (art. 28–45). Jest organem traktatowym powołanym do monitorowania przestrzegania praw człowieka przez państwa-strony MPPOiP, rozpatruje także skargi indywidualne i międzypaństwowe; zob. R. Wieruszewski, [w:] *System ochrony praw człowieka*, red. B. Banzak, A. Bisztyga, K. Complak, M. Jabłoński, R. Wieruszewski, K. Wójtowicz, Kraków 2005, s. 83–87, 103–111; A. Michalska, *Komitet Praw Człowieka. Kompetencje, funkcjonowanie, orzecznictwo*, Warszawa 1994; M. O’Flaherty, *Human Rights and the UN. Practice before the Treaty Bodies*, London 1996.

¹⁴ Por. S. Joseph, J. Schultz, M. Castan, *The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials and Commentary*, Oxford 2004, s. 332 i n.

być stosowane we wszystkich przypadkach¹⁵. Z treści tego przepisu wynika, że państwa-strony mają obowiązek postępować w sposób umożliwiający skazanym na karę śmierci korzystanie z dobrodziejstwa ułaskawienia¹⁶.

Wypada zauważyć, że w pewnych okolicznościach oczekiwanie na wykonanie wyroku śmierci bądź sposób, w jaki pozbawia się człowieka życia w związku z orzeczoną karą, stanowić może naruszenie art. 7 MPPOiP. Artykuł ten zakazuje stosowania tortur¹⁷ oraz okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania¹⁸. Przykładem naruszenia treści tego przepisu może być sytuacja, gdy skazany zbyt długo czeka na wykonanie wyroku¹⁹. Jeśli egzekucja na skazanym wykonana jest publicznie, zdaniem KPC stanowi to naruszenie treści art. 7 MPPOiP²⁰. Dość istotną kwestią występującą w związku z wykonywaniem zobowiązań państw-stron, wynikających z treści art. 6 MPPOiP w kontekście orzekania kary śmierci, są ewentualne naruszenia gwarancji sprawiedliwego procesu ustanowione w art. 14 MPPOiP. Analizując dorobek Komitetu na tym polu, można przyjąć, iż w tym zakresie ma on ugruntowany pogląd – wyrok sądu krajowego skazujący na śmierć może w pewnych okolicznościach stanowić naruszenie art. 6 MPPOiP. Kwestia ta została uwypuklona w decyzji Komitetu wydanej w sprawie *Aliboev p. Tadżykistanowi*²¹. W sprawie

¹⁵ Zob. decyzja KPC z 18.10.2005 r. w sprawie *Chisanga p. Zambii*, 1132/2002, CCPR/C/85/D/1132/2002. Za naruszenie art. 6 ust. 4 MPPOiP, KPC uznał sytuację, w której skarżący przez wiele lat przebywający w celi śmierci nie został objęty amnestią, mimo że istniała podstawa prawna ku temu.

¹⁶ Zob. decyzja KPC z 16.3.2007 r. w sprawie *Chikunova p. Uzbekistanowi*, 1043/2002, CCPR/C/89/D/1043/2002. W decyzji KPC stwierdził, że brak jakiegokolwiek odpowiedzi ze strony organów państwa na liczne wnioski o ułaskawienie stanowi naruszenie art. 6 ust. 4 MPPOiP.

¹⁷ Zarówno w treści Paktu, jak i w Komentarzu Ogólnym nr 20 z 10.3.1992 r. nie sformułowano definicji tortur oraz okrutnego, nieludzkiego, poniżającego traktowania albo karania.

¹⁸ Zob. W. Sobczak, [w:] *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich (Osobistych) i Politycznych. Komentarz*, red. R. Wieruszewski, Warszawa 2012, s. 184 i n.,

¹⁹ Zob. decyzja KPC z 20.10.1998 r. w sprawie *Johnson p. Jamajce*, 592/1994, CCPR/C/64/D/592/1994. W przedmiotowej sprawie stwierdzono także naruszenie art. 10 MPPOiP, którego treść dotyczy praw osób pozbawionych wolności.

²⁰ Zob. uwagi końcowe dotyczące Islamskiej Republiki Iranu z 3.08.1993 r. (CCPR/C/79/Add.25, ust. 8); por. także treść Komentarza Ogólnego nr 20, HRI/GEN/1/Rev. 1994, nr 1, s. 30.

²¹ Zob. decyzja KPC z 18.10.2001 r. w sprawie *Aliboev p. Tadżykistanowi*, 985/2001, CCPR/C/85/D/985/2001. W przedmiotowej sprawie stwierdzono także m.in. naruszenie art. 7 MPPOiP, w związku ze stosowaniem niedozwolonych metod przesłuchania, a także art. 14 ust. 3 lit. g MPPOiP, ponieważ wyjaśnienia uzyskane w ten sposób zostały wykorzystane jako materiał dowodowy.

Karimov i Nursatov p. Tadżykistanowi chodziło o pozbawienie oskarżonych możliwości należytego przygotowania linii obrony, niezapewnienie wystarczającego czasu na podjęcie stosownych działań, a także prawa do obrony²². Kwestią o dość istotnym znaczeniu w kontekście odpowiedzialności Państwa za należyte wykonywanie zobowiązań wynikających z treści MPPOiP jest problem przekazania osoby podlegającej jurysdykcji innego państwa. Za niedopuszczalne i pozostające w sprzeczności z przepisami i duchem MPPOiP należy uznać sytuacje, w których podejmowane są decyzje o wydaniu, mimo że istnieją przesłanki, aby zakładać, że osoba, której decyzja dotyczy, może być poddana torturom, nieludzkiemu, poniżającemu, okrutnemu traktowaniu czy też może zostać orzeczona wobec niej kara śmierci. Pogląd taki sformułował KPC m.in. w sprawie *Maksudov i in. p. Kirgistanowi*²³ i *Israil p. Kazachstanowi*²⁴.

Wypada zauważyć, że osoby oczekujące na wykonanie wyroku śmierci bądź takie, wobec których kary tej mimo orzeczenia nie wykonuje się (np. w związku z przyjęciem moratorium) albo zamieniono ją na inną (np. dożywotniego pozbawienia wolności), mogą być szczególnie narażone na dolegliwości powstające w związku z naruszeniami ich praw. Przede wszystkim chodzi o czyny stanowiące tortury bądź kwalifikujące się jako okrutne, nieludzkie, poniżające traktowanie albo karanie. Takim sytuacjom zapobiegać ma Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania wraz z Protokołem fakultatywnym. W treści art. 1 ust 1 Konwencji (inaczej niż np. w MPPOiP) zdefiniowano pojęcie tortur oraz zakazano ich stosowania wobec wszystkich osób, w tym także pozbawionych wolności za jakikolwiek czyn. Podkreślenia wymaga fakt, że na mocy postanowień Konwencji możliwe jest składanie skarg indywidualnych do Komitetu Przeciwko Torturom²⁵. Protokół fakultatywny do Konwencji nakłada na państwa-strony obowiązek współpracy z Komitetem, a także Podkomitetem do spraw prewencji oraz utworzenie krajowego mechanizmu prewencji (art. 3 Protokołu), którego zadaniem jest

²² Zob. decyzja KPC z 27.3.2007 r. w sprawie *Karimov i Nursatov p. Tadżykistanowi*, 1108/2002 i 1121/2002, CCPR/C/89/D/1108,1121/2002; decyzja KPC z 25.3.2011 r. w sprawie *Akhadov p. Kirgistanowi*, 1503/2006, CCPR/C/101/D/1503/2006.

²³ Zob. decyzja KPC z 16.7.2008 r. *Maksudov i in. p. Kirgistanowi*, 1461/2006, 1462/2006, 1476/2006 i 1477/2006, CCPR/C/93/D/1461,1462,1476&1477/2006.

²⁴ Decyzja KPC z 31.10.2011 r. w sprawie *Israil p. Kazachstanowi*, 2024/2011, CCPR/C/103/D/2024/2011.

²⁵ Zob. Ch. Ingelse, *The UN Committee against Torture. An Assessment*, Hague–London–Boston 2001, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat/>, 13.2.2013 r.

monitorowanie sposobu wypełniania przez państwa zobowiązań wynikających z Konwencji²⁶. W tym celu zarówno Podkomitet jak i krajowy mechanizm prewencji, mają prawo do przeprowadzania wizyt w miejscach, w których przebywają osoby pozbawione wolności, aby wzmocnić, jeśli to konieczne, ochronę tych osób przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem (art. 4 ust. 1 Protokołu). Państwa-strony mają obowiązek dołożyć wszelkich starań, aby umożliwić prawidłowy przebieg wizyt. Do kompetencji Podkomitetu należy także doradzanie, przeprowadzanie szkoleń, udzielanie pomocy państwom-stronom w zakresie ustanawiania i utrzymywania krajowego mechanizmu prewencji. Państwa-strony są obowiązane przyjmować Podkomitet do spraw prewencji na swoim terytorium i udzielać mu dostępu do wszystkich miejsc, w których przebywają osoby pozbawione wolności (art. 12 lit. a Protokołu), dostarczać wszelkich stosownych informacji, o które zwraca się Podkomitet, w celu dokonania oceny potrzeb i środków, które powinny zostać przyjęte, aby wzmocnić ochronę osób pozbawionych wolności przed torturami oraz innym okrutnym, niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem (art. 12 lit. b Protokołu), popierać i ułatwiać kontakty między Podkomitetem do spraw prewencji a krajowymi mechanizmami prewencji (art. 12 lit. c Protokołu), analizować rekomendacje Podkomitetu oraz prowadzić z nim dialog na temat możliwych środków ich realizacji (art. 12 lit. d Protokołu). Ponadto, państwa-strony są obowiązane do udzielenia nieograniczonego dostępu do wszystkich informacji dotyczących liczby osób pozbawionych wolności (art. 14 ust. 1 lit. a Protokołu), do zapewnienia nieograniczonego dostępu do wszystkich informacji dotyczących traktowania osób pozbawionych wolności, jak również warunków ich zatrzymania (art. 14 ust. 1 lit. b Protokołu), udzielenia nieograniczonego dostępu do wszystkich miejsc zatrzymań, ich instalacji i urządzeń (art. 14 ust. 1 lit. c Protokołu), oraz stworzenia możliwości odbywania prywatnych rozmów bez świadków z osobami pozbawionymi wolności, bądź osobiście, bądź z pomocą tłumacza, jeśli uznane to zostanie za niezbędne, jak również z każdą inną osobą, co do której Podkomitet do spraw prewencji uzna, że może ona dostarczyć stosownych informacji (art. 14 ust. 1 lit. d Protokołu), a także do zapewnienia swobody wyboru miejsc, które zechce odwiedzić Podkomitet oraz osób, z którymi zechce przeprowadzić rozmowy (art. 14 ust. 1 lit. e Protokołu). Sprzeciw wobec wizyty w konkretnym miejscu, w którym przebywają osoby pozbawione wolności, może być zgłoszony tylko z powodu pilnych i przymusowych okoliczności dotyczących obrony

²⁶ Zob. M. Nowak, E. Mc Arthur, *The United Nations Convention against Torture: A Commentary*, Oxford 2008, s. 579–607, 879–1103.

narodowej, bezpieczeństwa publicznego, katastrof naturalnych lub poważnych zakłóceń porządku w miejscach, w których wizyta ma się odbyć (art. 14 ust. 2). Niemożność przeprowadzenia wizyty musi mieć charakter przejściowy.

Abolicja kary śmierci w Azji Centralnej

Ochrona i przestrzeganie wolności i praw człowieka nie były równomiernie zapewnione w republikach Azji Centralnej. Różnice dotyczyły także stopnia podporządkowania władzy ustawodawczej, zależności władzy sądowniczej i organów ścigania, a w następstwie także nadużycia uprawnień kontrolnych, śledczych i nadzorczych. W państwach miękkiego autorytaryzmu, w Kirgistanie, Tadżykistanie i Kazachstanie, władze podejmowały pewne wysiłki na rzecz poszanowania praw człowieka. Reprezentujące natomiast twardy autorytaryzm Uzbekistan (od 2006 r.) i Turkmenistan (od 2002 r.) w raportach „Freedom House” systematycznie sytuowały się obok Korei Północnej na liście dziewięciu najbardziej represyjnych krajów świata²⁷. Tym niemniej, od początku swojej niepodległości wszystkie republiki deklarowały poparcie dla abolicjonistycznej polityki ONZ. W Tadżykistanie i Kazachstanie władze wprowadziły moratorium na wykonywanie kary śmierci. Została ona natomiast zniesiona w Turkmenistanie (28.12.1999 r.), w Uzbekistanie (1.1.2008 r.) i Kirgistanie (3.7.2007 r.).

Kirgistan charakteryzował się najbardziej liberalnym systemem wymiaru sprawiedliwości. Moratorium na wykonywanie kary śmierci wprowadzone zostało w grudniu 1998 r. Później było ono wielokrotnie przedłużane, aż do całkowitego zniesienia kary śmierci w 2007 r. Na mocy ustawy z 25.6.2007 r.²⁸, karę śmierci zastąpiono karą dożywotniego pozbawienia wolności oraz rozszerzono zakres przestępstw opatrzonych sankcją dożywotniego pozbawienia wolności. Przed zniesieniem kary śmierci kodeks karny przewidywał trzy czyny, za których popełnienie można było orzec karę śmierci: morderstwo popełnione przez zorganizowaną grupę lub związek przestępczy (art. 97 ust. 2 pkt 17), gwałt na nieletniej powodujący szczególnie ciężkie konsekwencje (art. 129. ust. 4), ludobójstwo (art.

²⁷ Raporty *The World's Most Repressive Societies*, Washington - New York publ. 2002–2012; zob. *Worst of the Worst: The World's Most Repressive Societies*, „Freedom House” 2002–2012.

²⁸ Закон Кыргызской Республики (КР) от 25.6.2007, nr 91 О внесении изменений и дополнений в УК, УИК, УПК и др. законодательные акты, „Эркинтоо” nr 47-48/3 IV 2007.

373)²⁹. Po wprowadzonych zmianach karę dożywotniego więzienia można było orzec za sześć wymienionych w kodeksie czynów³⁰.

Zanim kara śmierci została zniesiona w Uzbekistanie i Turkmenistanie, mogła ona być orzekana jako kara wyjątkowa za wiele przestępstw, w tym za przestępstwa przeciwko państwu i panującej władzy. Uzbecki k.k. z 20.8.1999 r. dopuszczał orzekanie kary śmierci za zdradę państwa (art. 157 ust. 1), organizowanie grupy przestępczej (art. 242 ust. 1), wszczynanie lub prowadzenie agresywnej wojny (art. 151 ust. 2) i terroryzm (art. 155 ust. 3). Była ona przewidziana również za ludobójstwo (art. 153), umyślne zabójstwo popełnione w okolicznościach obciążających (art. 97 ust. 2), gwałt (art. 118 ust. 4), nielegalną sprzedaż środków narkotykowych lub substancji psychotropowych na dużą skalę (art. 273 ust. 5)³¹.

Turkmeński k.k. z 1.1.1998 r. dopuszczał możliwość orzekania kary śmierci w dużo szerszym zakresie. Przewidywał ją za trzynaście czynów, w tym za siedem określanych jako przestępstwa polityczne. Należały do nich: napad na osoby objęte ochroną międzynarodową (art. 170 ust. 2), zdrada państwa (art. 171), szpiegostwo (art. 172), dywersja (art. 173 ust. 2), spisek w celu przejęcia władzy (art. 174 ust. 2), zamach na prezydenta Turkmenistanu (art. 176 ust. 1), terroryzm (art. 271 ust. 3). Pozostałe czyny, za które dopuszczone było orzekanie kary śmierci, to: umyślne zabójstwo (art. 101 ust. 2), gwałt (art. 134 ust. 3), ludobójstwo (art. 168), bandytyzm (art. 274 ust. 1), nielegalne wytwarzanie, przetwarzanie, nabycie, przechowywanie, przewożenie, przekazywanie środków narkotykowych lub substancji

²⁹ УК КР от 1.10.1997, nr 68 (В редакции Закона КР от 12.2.2007, nr 16).

³⁰ Uwzględniały one zabójstwo popełnione w okolicznościach obciążających (art. 97 ust. 2 k.k.); gwałt na nieletniej, powodujący szczególnie ciężkie konsekwencje (art. 129 ust. 4 k.k.); zabójstwo działacza państwowego lub publicznego (art. 294 k.k.); zabójstwo osoby sprawującej wymiar sprawiedliwości czy prowadzącej śledztwo (art. 319 k.k.); zabójstwo pracownika organów ścigania i wojskowego (art. 340 k.k.); ludobójstwo (art. 373 k.k.). Po wprowadzeniu abolicji w roku 2007, 172 osobom skazanym na karę śmierci zamieniono karę na dożywotnie pozbawienie wolności; zob. *Объединенные второй, третий и четвертый периодические доклады Кыргызской Республики о выполнении Международного пакта о гражданских и политических правах за период с 2007 по 2011 годы*, Бишкек 2012, s. 57; *Доклад Кыргызстана по выполнению Международного пакта о гражданских и политических правах за период с 2007 по 2011 годы*, Бишкек 2012, s. 92–94.

³¹ Kara śmierci nie mogła być stosowana wobec kobiet oraz osób, które w chwili popełnienia czynu nie ukończyły 18. roku życia; zob. УК Республики Узбекистан (РУ) от 22.11.1994 г., nr 2012–XII (В редакции Закона РУ от 20.8.1999 г.), „Ведомости Олий Мажилиса РУ” 1999, nr 9.

psychotropowych w celach handlowych (art. 292 ust. 3), kradzież lub wyłudzenie środków narkotykowych lub substancji psychotropowych (art. 294 ust. 4)³².

W Uzbekistanie i Turkmenistanie zniesienie kary śmierci służyło przede wszystkim osłabieniu krytyki zachodnich organizacji pozarządowych i międzynarodowych³³. Podobnie jak pozostałe zmiany wprowadzane do systemu prawnego, nie naruszały one podstawowej logiki systemu rządzonego za pośrednictwem arbitralnych decyzji przywódców. Przykładowo, w Turkmenistanie sakralna legitymizacja władzy ściśle wiązała się z kwestią prawa do życia. Stąd nawet reformy znoszące karę śmierci splatano z panującą ideologią, która eksponowała pozytywną rolę prezydenta. Według ustawodawcy, to obdarzony niemal boską władzą prezydent, a nie państwo, miał prawo podejmowania decyzji w sprawie łaski, moratorium czy abolicji. Najbardziej dosłownie wyrażał to art. 20 konstytucji Turkmenistanu w noweli z 29.12.1999 r., stanowiąc, że: „w Turkmenistanie kara śmierci jest zniesiona całkowicie i zabroniona na wieki wieków przez pierwszego prezydenta Turkmenistanu Saparmurat Turkmenbaszę”.

Mimo wprowadzonej abolicji, prymat kultu osobowości nad prawem do życia, przetrwał jednak w samym jego duchu. Ustawodawca nie widział więc sprzeczności między faktem zniesienia kary śmierci a przyjęciem ustawy z 17.3.2007 r. o narodowej przysiędce, W art. 1 tej ustawy zapisano: „niech mój oddech ustanie z chwilą zdrady Ojczyzny, Prezydenta Turkmenistanu oraz świętego sztandaru”³⁴. Tym samym, mimo usunięcia kary śmierci z

³² W praktyce większość wyroków śmierci wydawanych było za dwa przestępstwa: umyślne zabójstwo i nielegalne wytwarzanie, przetwarzanie, nabycie, przechowywanie, przewożenie, przekazywanie środków narkotykowych lub substancji psychotropowych w celach handlowych. Przykładowo, w 1996 r., z art. 292 ust. 3 k.k. stracone zostały 123 osoby – większość w wieku 18–25 lat, 8 osób miało więcej niż 30 lat. Ukształtowała się praktyka, według której za posiadanie ponad 60 gramów heroiny, lub więcej niż 1 kg opium orzekano zazwyczaj wyrok śmierci; zob. УК Туркменистана от 1 I 1998; Н. Митрохин, В. Пономарев: *Туркменистан: государственная политика и права человека 1995–1998*, Москва 1999, s. 119-123.

³³ W Turkmenistanie bezpośrednim powodem wprowadzenia moratorium, a następnie abolicji na orzekanie kary śmierci była fala międzynarodowych protestów, która wybuchła pod koniec 1998 r. przeciwko przygotowywanym wówczas wyrokom skazującym na karę śmierci dwóch turkmeńskich dysydentów: Muhamatkuli Ajmuradowa oraz Hoszały Garajewa. M. Ajmuradow i H. Garajew byli oskarżani o działalność antypaństwową, którą mieli podejmować w trakcie odbywania kary w więzieniu; zob. szerzej С. Мамедова: *Срок как казнь*, „Оазис” nr 6 (50)/III 2007, s. 8; Правозащитный центр “Мемориал”. Информационный центр по правам человека в Центральной Азии, *Права человека в Туркменистане (обзор событий за январь-апрель 1999 г.)*, Москва 1999, s. 13.

³⁴ Przysięgę składano na pierwszym spotkaniu Mejlisa (parlament Turkmenistanu) nowej kadencji; na pierwszym posiedzeniu chalk maslachaty Gengeszi nowej kadencji welajatów,

porządku prawnego, w przestrzeni ideologicznej i w duchu prawa nadal trwała zasada, że przeciwnicy prezydenta nie mają prawa do życia³⁵. W ten sposób reformy te, służąc utrzymywaniu demokratycznej fasady na arenie międzynarodowej, w praktyce nie przyczyniały się ani do liberalizacji, ani humanizacji systemu wymiaru sprawiedliwości.

Problem kary śmierci w Uzbekistanie i Turkmenistanie otoczony był tajemnicą. Władze zasadniczo nie ujawniały, ile osób zostało skazanych na śmierć od czasów otrzymania niepodległości, ile wyroków śmierci zostało wykonanych, za jakie przestępstwa były wymierzane i gdzie skazani zostali pochowani. Ekspertki i działacze praw człowieka przytaczają różne liczby. Według danych przekazanych przez turkmeńskich dysydentów organizacjom praw człowieka, w 1992 r. w Turkmenistanie rozstrzelano 110 osób, w 1993 r. – 114 osób, od stycznia do listopada 1994 r. – 126 osób, w 1995 r. – 134 osoby, w 1996 r. – 400 osób, w 1997 r. – 400 osób, w 1998 r. – 700 osób. Oznacza to, że do wprowadzenia abolicji w 1999 r., pięciomilionowy Turkmenistan ze względu na liczbę wyroków skazujących w proporcji na jednego mieszkańca zajmował pierwsze miejsce na świecie,

miasta Aszchabad, etrapów i miast; na zjazdach publicznych stowarzyszeń; podczas mianowania ambasadorów Turkmenistanu przed Prezydentem Turkmenistanu; podczas uroczystych obchodów absolutorium maturzystów, absolwentów i specjalistów, którzy ukończyli średnie, zawodowe, profesjonalne i wyższe uczelnie; podczas składania przysięgi wojskowej; zob. В. Пономарев: *Туркменистан: готовится решение об отмене запрета на смертную казнь*, Memorial z 28.11.2002, <http://www.memo.ru/d/249.html>, 22.12.2012; Закон Туркменистана от 17.3.2007 О Национальной клятве, „Нейтральный Туркменистан” nr 70/20 III 2007.

³⁵ Stąd też już po oficjalnym zniesieniu kary śmierci pojawiały się hasła niezwłocznego przywrócenia kary śmierci – chodziło o likwidację przeciwników politycznych, np. w listopadzie 2002 r. w Aszchabadzie odbył się wiec z udziałem około tysiąca osób. Manifestanci jednogłośnie apelowali do głowy państwa Saparmurada Nijazowa o uchylenie zakazu stosowania kary śmierci, aby w drodze wyjątku móc przeprowadzić egzekucję na uczestnikach nieudanego zamachu na prezydenta Turkmenistanu. Organizatorami protestu były: ruch społeczny Galkynysh (z turkm. „Odrodzenie”) oraz Demokratyczna Partia Turkmenistanu. Co charakterystyczne, przewodniczącym obu organizacji był sam prezydent Saparmurad Nijazow; zob. В. Пономарев: *Туркменистан...*

wyprzedzając Chiny oraz Iran³⁶. Prawie wszystkie osoby skazane na karę śmierci w latach 1992–1997 w tym kraju zostały rozstrzelane³⁷.

Ograniczenia stosowania kary śmierci w Kazachstanie i Tadżykistanie

Ograniczenia ratione materiae

Kazachstan i Tadżykistan to jedyne kraje regionu, które dotąd nie wprowadziły abolicji na karę śmierci. Tym niemniej w ostatnich latach władze systematycznie wprowadzały moratorium na wykonywanie kary śmierci i znacznie ograniczyły możliwość jej orzekania. Dotyczyło to zwłaszcza przestępstw gospodarczych, takich jak np. defraudacja, fałszowanie pieniędzy, naruszanie przepisów dotyczących transakcji walutowych oraz przyjmowanie łapówek. W obowiązującym do 1997 r. k.k. Kazachskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej kara śmierci mogła być orzekana za popełnienie 34 określonych prawem przestępstw. Wraz z przyjęciem w 1997 r. k.k. Republiki Kazachstanu (RK) liczba ta została zmniejszona o połowę.

Według k.k. z 2012 r. karę śmierci można było orzec za popełnienie 18 przestępstw. Przeważająca część z nich to przestępstwa przeciwko państwu i bezpieczeństwu ludzkości: dywersja (art. 171), terroryzm (art. 233 ust. 4), przekazanie lub pozostawienie przeciwnikom środków prowadzenia wojny (art. 383), prowadzenie agresywnej wojny (art. 156 ust. 2), użycie broni masowego rażenia zakazanej na mocy umowy międzynarodowej RK (art. 159 ust. 2). Pozostałe to czyny popełnione w trakcie wojny: ludobójstwo (art. 160 ust. 2), udział najemników w konflikcie zbrojnym lub w działaniach wojskowych, które spowodowały śmierć ludzi lub inne poważne konsekwencje (art. 162), zdrada państwa (art. 165 ust. 2), niepodporządkowanie lub niewykonanie rozkazu (art. 367 ust. 1–3, stawianie oporu przełożonemu lub zmuszanie go do naruszenia obowiązków służbowych (art. 368 ust. 4), stosowanie przemocy wobec przełożonych (art. 369 ust. 4), dezercja (art. 373 ust. 4), uchylanie się od pełnienia służby wojskowej (art. 374 ust. 4), łamanie zasady pełnienia

³⁶ Według nieoficjalnych danych, na które powołuje się Amnesty International, tylko w 1994 r. Turkmenistan 16 razy wyprzedził Chiny pod względem liczby wykonanych wyroków śmierci w relacji do ogólnej liczby obywateli; zob. szerzej *Права...*, s. 33; *Death Sentences and Executions in 1996*. Amnesty International, 24.3.1997, AI Index: ACT 51/01/97, s. 3; *Туркменистан: "Меры убеждения". Возможные узники совести и жестокое обращение с политическими оппонентами - вопросы, вызывающие новую озабоченность*. Международная Амнистия, 3.1996, Индекс МА: EUR 61/03/96, s. 23-25.

³⁷ С. Мамедова, *Срок ...*, s. 8.

dyżuru bojowego (art. 375 ust. 3), nadużycie władzy i służbowych kompetencji (art. 380 ust. 4; art. 380–1 ust. 4).

W roku 2002 karę śmierci wprowadzono za „zamach na życie Prezydenta RK, dokonany w celu zakończenia jego aktywności państwowej lub w odwecie za taką działalność” (art. 167), natomiast już w 2010 r. podczas przewodnictwa Kazachstanu w OBWE ustawodawca wprowadził karę śmierci za „zamach na życie Pierwszego Prezydenta RK – Przywódcy Narodu, popełniony w celu utrudnienia jego legalnej działalności lub z powodu zemsty za taką działalność” (art. 166–1)³⁸. Oba te czyny ustawodawca uznawał za zbrodnie terroryzmu, za które można było również orzec karę śmierci.

W Tadżykistanie liczba przestępstw, za popełnienie których groziła kara śmierci, zmniejszona została w 1998 r. (z 44 do 15). W roku 2003 z k.k. usunięto zapisy o stosowaniu kary śmierci m.in. za branie zakładników, bandytyzm, nielegalny obrót środkami narkotykowymi, nielegalną uprawę roślin zawierających środki narkotykowe, rozbój lub piractwo, zamach na życie działacza państwowego lub społecznego Republiki Tadżykistanu, przejęcie władzy przemocą lub utrzymywanie władzy przemocą, prowadzenie agresywnej wojny, a także świadome pogwałcenie norm międzynarodowego prawa humanitarnego, dokonanego w trakcie konfliktów zbrojnych³⁹.

Natomiast już k.k. z 2012 r. przewidywał możliwość orzekania kary śmierci za 5 przestępstw: zabójstwo (art. 104), gwałt (art. 138 ust. 3), terroryzm (art. 179 ust. 3), ludobójstwo (art. 398), wykorzystanie energii jądrowej, neutronowej, chemicznej, biologicznej (bakteriologicznej), klimatycznej lub innej broni masowego rażenia w celu zniszczenia ludzi i środowiska naturalnego (art. 399). Jednocześnie ustawodawca w obu państwach ustanawiał, że kara śmierci nie mogła być stosowana za niedokonane przestępstwa rozumiane jako przygotowywanie zbrodni i usiłowanie popełnienia przestępstwa (art. 56 pkt 4 k.k. Kazachstanu, art. 64 pkt 4 k.k. Tadżykistanu⁴⁰).

Ograniczenia ratione personae

³⁸ УК РК от 16.7.1997 nr 167-I (ze zm. 28.6.2012).

³⁹ Закон РТ от 1.8.2003 nr 45 Об изменениях в УК РТ, „Ахбори Маджлиси Оли РТ” nr 8/2003, s. 468.

⁴⁰ УК РК от 16.7.1997 nr 167-I (ze zm. 28.6.2012); Конституция РК (принята на республиканском референдуме 30.8.1995) (ze zm. 2.2.2011); УК РТ от 21.5.1998 (В редакции Закона РТ от 3.7.2012, nr 844).

Ustawodawstwo obu krajów zawiera też ograniczenia podmiotowe – kara śmierci nie może być stosowana wobec kobiet oraz osób, które w chwili popełnienia czynu nie ukończyły 18. roku życia. Ponadto, w kazachskim k.k. zakaz orzekania kary śmierci dotyczy także mężczyzn, którzy w chwili wydania wyroku skazującego przekroczyli 65 lat (art. 49 pkt 241)⁴².

Gwarancje proceduralne w przypadku skazania na karę śmierci

Od roku 2007 w Kazachstanie nie orzekano wyroków śmierci, a w Tadżykistanie od 2004 r. nie wykonywano kary śmierci. Raporty organizacji międzynarodowych i pozarządowych, w których przedmiotem analizy były gwarancje proceduralne w razie skazania na karę śmierci, systematycznie wyrażały zaniepokojenie dotyczące tej kwestii. Dotyczyło to zwłaszcza niewystarczającego poziomu niezależności i skuteczności organów ścigania; powierzchowności dochodzeń, niszczenia dowodów, zastraszania ofiar i zmuszania ich do odmowy zeznań przez organy śledcze i pracowników Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, odmowy brania pod uwagę dowodów świadczących o torturowaniu i złym traktowaniu przez sędziów, systematycznego naruszania zasady niezawisłości systemu sądownictwa oraz niezależności adwokatów, przepelnienie w więzieniach i aresztach śledczych oraz brak dostępu do odpowiedniej pomocy medycznej⁴³.

Prawo do ubiegania się o łaskę lub zmianę wyroku

W odniesieniu do możliwości ubiegania się o łaskę lub zmiany wyroku kary śmierci można dostrzec wiele podobieństw łączących regulacje Kazachstanu i Tadżykistanu. Zgodnie z konstytucją obu tych państw, prawo łaski należało do prerogatyw prezydenta republiki. Każda osoba, skazana prawomocnym wyrokiem sądu na karę śmierci, miała prawo ubiegania się o ułaskawienie lub zmianę kary. Procedura rozpatrywania wniosków o ułaskawienie przez Komisję ds. ułaskawień była regulowana dekretem prezydenta. Wszystkie sprawy dotyczące wyroków kary śmierci były rozpatrywane automatycznie, bez względu na prośbę skazanego o

⁴¹ Według nowelizacji ustawy z 10.3.2004 nr 529-II oraz ustawy z 10.7.2009 nr 175-IV.

⁴² УК РК от 16.7.1997 nr 167-I (ze zm. 28.6.2012).

⁴³ Выводы и рекомендации Комитета ООН против пыток, РК, А/56/44, 17.5.2001, § 128; *The Death Penalty in the OSCE Area. Human Dimension Implementation Meeting. Background Paper*, Warsaw 10.2003, s. 31-34, 47-49; *The Death Penalty in the OSCE Area. Human Dimension Implementation Meeting. Background Paper*, Warsaw 10.2004, s. 22-24, 32-25; *The Death Penalty in the OSCE Area. Human Dimension Implementation Meeting. Background Paper*, Warsaw 9-10.2007, s. 17-19, 27-30.

ułaskawienie bądź też jej brak. Kara śmierci nie mogła być wykonana przed wydaniem decyzji dotyczącej ułaskawienia. Kara śmierci w drodze ułaskawienia mogła być zastąpiona karą dożywotniego pozbawienia wolności lub pozbawieniem wolności na 25 lat – kara odbywana była w kolonii karnej o zaostrzonym rygorze (art. 59 ust. 3 k.k. Tadżykistanu; art. 49 ust 5 k.k. Kazachstanu). Osoby skazane na karę śmierci w Kazachstanie w przypadku odwołania moratorium na wykonanie kary śmierci miały prawo ubiegać się o ułaskawienie bez względu na to, czy ubiegały się o ułaskawienie przed ogłoszeniem moratorium, czy też nie⁴⁴.

5. *Metody wykonywania kary śmierci.* W Kazachstanie i Tadżykistanie karę śmierci wykonywano niepublicznie przez rozstrzelanie⁴⁵. Jej wykonywanie na więcej niż jednej osobie realizowano osobno, bez obecności pozostałych skazanych. Według kazachskiego k.k. wyrok śmierci był wykonywany nie wcześniej niż po upływie roku od uprawomocnienia wyroku, a także nie wcześniej niż po upływie roku od zniesienia moratorium na wykonywanie kary śmierci (art. 49 ust. 4)⁴⁶.

Tabela 1. Kara śmierci w Azji Centralnej. Stan na 30.1.2013 r.

| Państwa | Status | MPPOiP * | Pierwszy Protokół fakultatywny do MPPOiP | Drugi Protokół fakultatywny do MPPOiP | CAT* * | OPCAT* ** | Alternatywne kary za najcięższe zbrodnie |
|---------|--------|-------------|--|---|-----------|--------------|--|
|---------|--------|-------------|--|---|-----------|--------------|--|

⁴⁴ УК РК от 16.7.1997 nr 167-I (ze zm. 28.6.2012); УК РТ от 21 V 1998 (В редакции Закона РТ от 3.7.2012, nr 844).

⁴⁵ Art. 59 ust. 1 k.k. Tadżykistanu oraz art. 49 ust. 1 k.k. Kazachstanu. Zob. УК РК от 16.7.1997 nr 167-I (ze zm. 28.6.2012).

⁴⁶ W czasach radzieckich kara śmierci nie była wykonywana w Tadżykistanie, w Turkmenistanie i w Kirgistanie. Skazanych na karę śmierci eskortowano m.in. do Aresztu Śledczego MSW Uzbekistanu w Taszkencie, gdzie wykonywano wyroki. УК РК от 16.7.1997 nr 167-I (ze zm. 28.6.2012).

| | | | | | | | |
|--------------|---|---|---|--|---|---|--|
| Kazachstan | moratorium | ratyfikacja 24.1.2006/ wejście w życie 24.4.2006 | ratyfikacja 30.6.2009/ wejście w życie 30.9.2009 | - | przystąpienie 26.08.1998/ wejście w życie 25.9.1998 | ratyfikacja 22.10.2008/ wejście w życie 21.11.2008 | Na mocy aktu ułaskawienia wyrok kary śmierci może być zastąpiony dożywociem lub karą pozbawienia wolności na okres 25 lat. |
| Kirgistan | moratorium od 1998 r. abolicja od 2007 r. | przystąpienie 7.10.1994/ wejście w życie 7.1.1995 | przystąpienie 7.10.1994/ wejście w życie 07.01.1995 | przystąpienie 6.12.2010/ wejście w życie 6.03.2011 | przystąpienie 5.09.1997/ wejście w życie 5.10.1997 | przystąpienie 29.12.2008/ wejście w życie 28.1.2009 | Dożywotnie pozbawienie wolności lub zgodnie z ustawą o ułaskawieniu go pozbawieniem wolności na 30 lat |
| Tadżykistan | moratorium od 1.6.2004 | przystąpienie 4.1.1999/ wejście w życie 4.4.1999 | przystąpienie 4.1.1999/ wejście w życie 4.4.1999 | - | przystąpienie 11.1.1995/ wejście w życie 10.2.1995 | - | Dożywotnie pozbawienie wolności lub zgodnie z ustawą o ułaskawieniu go pozbawieniem wolności na 25 lat |
| Turkmenistan | moratorium od 6.1.1999 ⁴⁷ abolicja od 29.12.1999 | przystąpienie 1.5.1997/ wejście w życie 1.8.1997 | przystąpienie 1.5.1997/ wejście w życie 1.8.1997 | przystąpienie 11.1.2000/ wejście w życie 11.4.2000 | przystąpienie 25.6.1999/ wejście w życie 25.7.1999 | - | Dożywotnie pozbawienie wolności lub długotrwałe pozbawienie wolności do 25 lat. |

⁴⁷ Указ Президента Туркменистана от 6.1.1999, ПП-2736 „О введении моратория на применение смертной казни как меры уголовного наказания”, „Собрание актов Президента Туркменистана и решений Правительства Туркменистана” 1999, nr 1, s. 2.

| | | | | | | | |
|------------|---------------------|---|---|--|---|---|---|
| Uzbekistan | abolicja od 2008 r. | przystąpienie 28.9.1995/5/ wejście w życie 28.12.1995 | przystąpienie 28.9.1995/ wejście w życie 28.12.1995 | przystąpienie 23.12.2008/ wejście w życie 23.03.2009 | przystąpienie 28.9.1995/ wejście w życie 28.12.1995 | - | Dożywotnie lub długotrwałe pozbawienie wolności do 25 lat. Więźniowie odbywający karę dożywotniego pozbawienia wolności mają prawo złożyć wniosek o przedterminowe zwolnienie po odbyciu 25 lat kary. Więźniowie odbywający karę długotrwałego pozbawienia wolności mogą zwrócić się z prośbą o zwolnienie po odbyciu 20 lat więzienia. |
|------------|---------------------|---|---|--|---|---|---|

* MPPOiP – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych

** KPT – Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania

*** OPKPT – Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania

Źródło: Dane zgromadzone w elektronicznej bazie *Netherlands Institute of Human Rights, Utrecht Law School*, www.sim.law.uu.nl, 13.2.2013); *The Death Penalty in the OSCE Area. Background Paper*, Warsaw 2012, s. 62; United Nation Treaty Collection, Chapter IV: Human Rights, <http://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=4&subid=A&lang=en>, (dostęp: 21.12.2012); *Альтернативы смертной казни. Информационный пакет. Международная Тюремная Реформа*, Лондон IV 2011, s. 51.

Podsumowanie

Kwestia kary śmierci w państwach Azji Centralnej jest niewątpliwie złożonym i wieloaspektowym tematem. Obejmuje ona zagadnienia polityczne, prawne, społeczne, ekonomiczne, moralne, religijne, kulturowe, psychologiczne. Zadaniem niniejszego artykułu było naświetlenie wybranych polityczno-prawnych tendencji zachodzących w Kazachstanie, Kirgistanie, Tadżykistanie, Turkmenistanie i Uzbekistanie. Reagując na presję międzynarodowej polityki na rzecz humanizacji wymiaru sprawiedliwości i abolicji kary śmierci, władze tych krajów stopniowo zawężyły listę przestępstw, za które groziła kara śmierci. Po uzyskaniu niepodległości, opierając się jeszcze na radzieckim dziedzictwie prawa karnego, republiki stopniowo dostosowywały swoje systemy prawne do międzynarodowych wymogów.

W zależności od stopnia autorytaryzmu oraz roli prawa w regulacji życia społeczno-politycznego odmienne były skutki wprowadzenia moratorium na wykonywanie kary śmierci i abolicji kary śmierci. W Turkmenistanie i Uzbekistanie zniesienie kary śmierci w niewielkim stopniu wpłynęło na humanizację wymiaru sprawiedliwości. Przez lata zajmowały one niechlubne miejsce na liście „Freedom House” dziewięciu najbardziej represyjnych krajów świata. Kazachstan i Tadżykistan nadal pozostają jedynymi krajami, które nie wprowadziły jeszcze abolicji kary śmierci. Jednak realizowana od lat polityka karna władz zorientowana była na stopniowe zmniejszanie liczby czynów, za które można było otrzymać wyrok kary śmierci oraz zastępowanie kary śmierci karą dożywotniego pozbawienia wolności i pozbawienia wolności na 25 lat. Stąd w ostatnich latach w Tadżykistanie i Kazachstanie nie orzekano kary śmierci.

Capital punishment in Central Asian states

The aim of the paper is to analyze comprehensively the functioning of capital punishment in the legal systems of Central Asian states in the context of international human rights law, as well as in the context of the relevant treaty bodies' decisions related to selected cases. The article analyzes the practices of state authorities regarding the circumstances of applying the death penalty (restrictions, procedural safeguards, opportunities of applying for pardon, etc.). The legal analysis is supplemented with a presentation of the political context and specific socio-cultural characteristics of Central Asian countries.

Słowa kluczowe: kara śmierci, prawa człowieka, abolicja, Azja Centralna, autorytaryzm

Keywords: capital punishment, human rights, abolition, Central Asia, authoritarianism